

middelalderens krise, indebærer for den sidstnævntes vedkommende en stærk forenkling af talrige mulige forklaringer; men Abels fortolkning er i høj grad inspirerende og ofte overbevisende, når der dømmes ud fra det foreliggende både omfattende og udsøgte materiale. Ud fra agrarkriser og agrarkonjunktur inddeles værket relevant og klart i følgende kapitler: I. Die mittelalterliche Ausbauezeit. – II. Die deutsche Landwirtschaft im Hochmittelalter. – III. Die spätmittelalterliche Agrardepression. – IV. Die frühneuzeitliche Ausbauperiode. – V. Die deutsche Landwirtschaft im 17./18. Jahrhundert. – VI. Kriege, Stockung und beginnende Erholung. – VII. Der Aufschwung der Landwirtschaft im 18. Jahrhundert.

For en dansk historiker har Abels værk den betydning, at det tillader indplaceringen af udviklingen i vort eget land i en større sammenhæng, så meget mere som han og C. A. Christensen har et beslægtet syn på den senmiddelalderlige krise. Men dette er kun et af mange momenter. Den danske øksnecksport er et andet. Væsentligt forekommer det, at de økonomiske svingninger i Abels fremstilling i nyere tid virker langt kraftigere ved Østersø- og Nordsøkysterne end i det sydlige og mellemste Tyskland; men denne linje kan forfatteren ikke føre tilbage til senmiddelalderen, snarere tværtimod, og i sådanne forskelle kan der ligge et incitament til ny forskning.

Alt taget i betragtning er Abels her foreliggende bog et usædvanligt gedigent og værdifuldt arbejde, som bør læses af enhver dansk agrarhistoriker og af talrige andre danske forskere. Til opmuntring kan tjene, at overblikket lettes af gode registre, dog ikke et stednavneregister.

SVEND GISSEL

FRIEDRICH LÜTGE: Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Deutsche Agrargeschichte III. 2., verbesserte und stark erweiterte Auflage. Stuttgart, Verlag Eugen Ulmer, 1967. 323 s. 8 plancher. DM 44.

For den danske læser er agrarforfatningen ikke begrænset til forholdet mellem godsherren og godsets bønder og anden almue; den omfatter tillige og ikke mindst landsbyorganisationen, herunder bl.a. reglerne for landskiftet (Poul Meyer: *Danske bylag*, 1949, s. 241 ff. – Jfr. Svend Gissel i *Landbohistoriske Studier tilegnede Friedlev Skrubbeltrang*, 1970, s. 33). Også for Tysklands vedkommende gælder det almindeligt, at agrarforfatningen har to hovedområder: *Herrschaft* og *Genossenschaft* (Werner Conze i *HWB der Sozialwissenschaften I*, 1956, s. 112. Jfr. et nyt arbejde af Hugo Ott: *Studien zur spätmittelalterlichen Agrarverfassung im Oberrheingebiet. Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte XXIII*, 1970).

Det er derfor skuffende, at Friedrich Lütge (1901–68) i nærværende bog ligesom i sine vigtigste tidligere arbejder nøjes med at behandle herlighedsforholdene. Når forfatteren under de tyske Landboreformer (Bauernbefreiung) bl.a. gør rede for fællesskabets opløsning, træder inkonsekvensen klart frem. Baggrunden for denne ensidighed i Lütges fremstilling er, at han såvel som andre nyere forskere på agrarforfatningens område i reaktion mod von Gierkes, von Maurers o. a. ældre folks dyrkelse af kollektivprincippet har vist herskabsforholdet særlig opmærksomhed og dermed forsømt fællesskabstanken. Lütge nåede ganske vist

selv frem til den erkendelse, at tiden nu måtte være inde til at foretage en rimelig vægtfordeling mellem de to opfattelser (s. 18, 112); men beklageligvis er dette altså ikke sket i det foreliggende arbejde, som derved får en stærk slagside. Inden for rammerne af *Deutsche Agrargeschichte* findes der dog en (ganske vist ikke fyldestgørende) forklaring på udeladelsen af bylagene, idet landkommuner ligesom bondestater og bondeoprør findes kort omtalt i agrarhistoriens IV. del: *Geschichte des deutschen Bauernstandes*, af Günther Franz, medens landskiftet for hovedpartens vedkommende er indgået i værkets II. del: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, af Wilhelm Abel.

Det er i det hele taget forståeligt, at Lütges kritikere har fundet, at hans fremstilling ikke på langt nær er dækkende, hvilket gælder i flere henseender end den allerede fremførte. Det må dog retfærdigvis anføres, at tysk agrarforfatningshistorie som helhed i disse årtier er inde i en yderst kritisk periode (Günther Franz, opus cit., s. 7).

Imidlertid har bogen også andre svagheder end de tematiske. På et enkelt punkt har forfatteren i 2. udgave (1. udgave kom i 1963) imødekommet sine tyske kritikere, nemlig ved at tage større hensyn til de østrigske områder; men talrige forhold i bl. a. de gamle midtyske stater er endnu så lidet undersøgt, at de kun har kunnet strejfses. For en dansk læser er det beklageligt, at omtalen af Slesvig-Holsten er ganske overfladisk og iøvrigt kun bygger på tysk litteratur; Lütge kunne godt have nået at inddrage Johan Hvidtfeldts doktorafhandling: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805*, 1963. M. h. t. ikke-tysk litteratur står Lütge alt i alt langt svagere end Abel, og bogen giver derfor heller ikke noget klart billede af den tyske agrarforfatnings forhold til agrarforfatningerne i de tilgrænsende ikke-tyske lande, samt Schweiz. Bedst indtryk får man af relationerne mod øst, idet den østtyske godsstruktur skildres således, at man forstår sammenhængen med den østeuropæiske godsstruktur. Helt utilfredsstillende er derimod indblikket i tysk versus fransk agrarforfatning, omend der her er to gode udgangspunkter i Frankertiden og Reformtiden. For den sidstnævntes vedkommende mærker man tilfulde tysk ulyst til at have været den modtagende part, og Lütge udbryder med G. F. Knapp: »Weshalb schauen wir eigentlich immer auf Frankreich?« (s. 206 n. 13). Det kan derfor ikke overraske, at skildringen af den tyske »Bauernbefreiung« begynder med og domineres af de preussiske reformer fra 1807 (s. 223 ff.), hvorimod indførelsen 1794 af fransk lovgivning i de tyske egne på venstre Rhinbred henvises til et supplerende afsnit (s. 242). Fremstillingen bliver da på dette punkt ganske skæv.

De således givne væsentlige begrænsninger i forfatterens horizonnt besværliggør den sammenligning med bl. a. de specifikt danske forhold, som anmelderen har fundet så frugtbar under sin læsning af Abels del af *Deutsche Agrargeschichte*. (Omtalen s. 174 af Kong Valdemars Jordebog m. v. er kun et led i en opremsning af middelalderlige katastrofer (urbarer)). Lütge har simpelthen ikke Abels format i bredde – og vel heller ikke i dybde, når bortses fra visse særligt studerede områder. Medens Abel i mangfoldige tilfælde kan overkomme at henvise direkte til kilderne, har Lütge på forhånd (s. 8) opgivet dette; men anmelderen lægger vægt på at understrege, at Lütge uimodsigeligt har præsteret et arbejde af stor lærdom.

Den dominerende skole inden for tysk agrarforfatningslære bygger især på

G. F. Knapp (hovedværker 1887 og 1897), som skelnede mellem en sydvestlig, nordvestlig, sydøstlig og nordøstlig godsstrukturtype. Elben blev hovedskellet mellem østtysk »godsherlighed« og vesttysk »grundherlighed«, til hvis karakteristik Th. Knapp afgørende bidrog ved at udskille »det andet livegenskab« (udtrykket er det af Engels anvendte) fra det strengere østtyske livegenskab (se herom Hvidtfeldt, opus cit., s. 14 ff.). Ligesom *Leibeigenschaft* er også termerne *Grundherrschaft* og *Gutsherrschaft* både uklare og omstridte (jfr. nedenfor). Selv har Lütge på et særdeles væsentligt punkt bidraget til den videre differentiering, nemlig med bogen *Die mitteldeutsche Grundherrschaft und ihre Auflösung*, som 1957 forelå i 2. udgave. I nærværende arbejde har Lütge på forskellig måde udbygget de hidtidige resultater, ikke mindst for Midttysklands vedkommende; men det vil føre for vidt her at følge den tyske agrarforfatning i blot dens vigtigste lokale variationer, og anmelderen skal iøvrigt også vel vogte sig for at forsøge en vurdering af finesserne i disse endnu kun ret spredt studerede og meget problematiske forhold.

Det overvejende vesttyske begreb »grundherlighed« betegner, som Lütge oplyser s. 45 ff., *dominium directum*, på dansk nærmest forsvaret og den dertil svarende herlighed, i modsætning til *dominium utile*, et mindre adækvat udtryk for ejendomsretten (bedre = besidderretten). Grundherligheden er fra først af af personlig (privatretlig), men efterhånden mere af økonomisk (tingsretlig) art. Grundherlighed optræder imidlertid sjældent alene, men oftest i forbindelse med andre herligheder, og når bondens afhængighed af godsherren bliver så stærk, at herligheden indbefatter rettigheder, som ellers tilkommer fyrstemand eller domstole (jurisdiktionsret, politimyndighed etc.), tales om godsherlighed i østtysk forstand. Under godsherlighedssystemet er godsherren blevet øvrighed (s. 51, 139); derimod indbefatter godsherligheden ikke nødvendigvis hovedgårdsdrift (*Gutswirtschaft*).

Merovinger- og Karolingtidsens villikationsforfatning, som ifølge sagens natur ikke forekom i de østelbiske områder, kunne i meget minde om en med hovedgårdsdrift forbundet godsherlighedsforfatning (se s. 51), men gik i tiden fra 1100- til 1400-tallet i opløsning (s. 83), og på ruinerne af de tidligere tilstande var det, at de regionalt forskellige vesttyske agrarforfatninger udviklede sig. Opløsningen af villikationerne foregik således, at villaens egenjorder helt eller delvis udstykkedes til bønderne, hvis personlige ufrihed i hovedsagen konverteredes til afgifter af deres gårde (s. 52, 84f.). Ofte gik man over til frie forpagtningsformer; men de fleste steder kom bønderne før eller senere ind under grundherligheden, først i Sydtykland, hvor villikationerne holdt sig længst. Med grundherligheden kunne godsejeren forbinde livherlighed, tiendeherlighed m. v.

Det for anmelderen mest interessante træk i hele denne udvikling er det af Lütge flere steder (se bl. a. s. 184) påpegede forhold, at de afgifter, som afløste bondens personlige ydelser, bl. a. hoveriet, efterhånden (og først efterhånden) blev rationaliserede, således at de kom til at svare til ejendommens aktiver – Rud. Kötzschke karakteriserer grundherlighed i økonomisk henseende som »eine Summe von ertragabwerfenden Vermögenswerten in Grundstücken und verschiedenerlei daran haftenden Gerechtsamen« (*Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*, 1924, s. 241) – hvorimod den egentlige retlige baggrund for ydelserne gik mere eller mindre i glemmebogen; afgørende for bønderne blev

afgifternes absolutte og relative højde. I Danmark synes en regulering af hoveri og gæsteri ofte at være sket henholdsvis i slutningen af 1300-tallet og omkring år 1500; men de kronologiske forhold er her som helhed utilstrækkeligt oplyste. Det samme er desværre tilfældet i de gamle tyske områder, hvor indførelsen af de faste herlighedsydelse må ses i nøje sammenhæng med opløsningen af villikationssystemet og omtrentlig dateres til 1200-/1300-tallet, i Nordvesttyskland allerede til 1100-tallet (s. 85). Det ville – også fra et dansk synspunkt – være ønskeligt, hvis det tyske materiale om disse forhold blev gjort til genstand for mere dybtgående undersøgelser, end det hidtil er sket.

Som et vigtigt moment i bogen skal endelig anføres Lütges skildring af landsherrernes især i nyere tid mærkbare indgriben i godsadministrationen, hvorved bondebrugene blev beskyttet, først og fremmest mod nedlæggelse (Bauernlegen), men også mod forøgelse af hoveriet (s. 160). De kraftige stater, i det nordlige efterhånden særlig Preussen, gjorde sig stærkt gældende i denne forbindelse, hvorimod den svagere fyrstemat i Slesvig-Holsten og Mecklenburg gav ridder-skabet langt friere spil (s. 137, 155). I Sydtykland møder man helt andre tilstande, idet bønderne her var repræsenterede i adskillige landdage og i det hele var stærkt politisk aktive (se herom Peter Blickle i Günther Franz: *Geschichte des deutschen Bauernstandes*, s. 151 ff.), hvorimod adelen i det svage Württemberg 1532 blev rigsumiddelbar og derefter bevidst holdt sig borte fra landdagen (Lütge, s. 193). Disse er yderpunkterne i en udvikling, hvis videre udforskning man også i Danmark vil følge med opmærksomhed fremover.

SVEND GISSEL

PATRICK L. ALSTON: *Education and the State in Tsarist Russia*. Stanford, Cal., Stanford University Press, 1969. ix, 322 s. \$ 8.50.

Nærværende værk er den første samlede vestlige fremstilling af undervisningsvæsen og uddannelsespolitik i det førrevolutionære Rusland. Et så omfattende emne komprimeret på henvend 250 tekstsider kommer ganske vist til at medføre, at dele af fremstillingen får en encyklopædisk karakter, hvilket dog opvejes ved, at afgørende punkter bliver underkastet en nøjere analyse.

Mange af værkets konklusioner vil overraske den læge læser, primært, at ingen stormagt ofrede blot et tilnærmelsesvist så relativt stort beløb på uddannelse som Rusland. Dette havde sin baggrund i, at Rusland konstant lå langt efter Vesteuropa i udvikling. Siden Peter den Store anså staten det for sin naturlige opgave at fremme undervisningsvæsenet, først og fremmest de grene, hvorigennem Rusland hurtigst muligt kunne tilegne sig Vestens praktiske og nyttige kundskaber for at kunne hale ind på denne. Det var en målsætning, som havde en konstant høj prioritet hos de skiftende zarere, og værket analyserer de resultater og erfaringer de nåede, de ofte uventede problemer de mødte, og den diskussion de forskellige synspunkter på uddannelse og uddannelsespolitik medførte.

Ikke overraskende når forf. til den konklusion, at zartidens erfaringer på uddannelsesvæsenets område i høj grad må anses for relevante selv i nutiden, fordi den grundlæggende problemstilling er den samme, idet uddannelsesspørgsmål er centrale politiske stridspunkter, og debatter om lærestof, struktur, social rekruttering, niveau, omkostninger etc. til syvende og sidst er udtryk for magt-